

סימן כב מצוות צריכות כוונה

בגמרא בראש השנה (כח, א) איתא: "שלחו ליה לאבוה דשמואל כפאו ואכל מצה יצא. כפאו מאן וכו' אמר רב אשי שכפאוהו פרסיים. אמר רבא זאת אומרת התוקע לשיר יצא. פשיטא [דזאת אומרת כן, רש"י] היינו הך, מהו דתימא התם אכול מצה אמר רחמנא והא אכל [ונהנה מאכילתו הלכך לאו מתעסק הוא, רש"י] אבל הכא "זכרון תרועה" כתיב, והאי מתעסק בעלמא הוא, קא משמע לן [דאע"ג דמתעסק הוא, יצא, דמצות אין צריכות כוונה, רש"י].

ועוד שם בגמרא: "אלמא קסבר רבא מצות אין צריכות כוונה, איתיביה היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא אם כוון לבו יצא ואם לאו לא יצא, מאי לאו כוון לבו לצאת. לא, לקרות. לקרות, הא קא קרי, בקורא להגיה", ע"כ סוגית הגמרא.

וכשנעניין בדברי הרמב"ם כיצד פסק להלכה את סוגיית הגמרא אם מצוות צריכות כוונה, יש להקשות כמה קושיות. ראשית, הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ו הלכה ג) כתב: "אכל מצה בלא כוונה כגון שאנסוהו גויים או לסטים לאכול יצא ידי חובתו". והיינו כסוגיית הגמרא בראש השנה, שמכיון שמצוות **אין צריכות כוונה** לכן במצב של כפיה כגון שכפאוהו פרסיים, יצא ידי חובתו. אולם מאידך גיסא, בהלכות שופר (פרק ב הלכה ד) כתב הרמב"ם: "המתעסק בתקיעת שופר להתלמד לא יצא ידי חובתו וכו'. נתכוון שומע לצאת ידי חובתו ולא נתכוון התוקע להוציא וכו' לא יצא ידי חובתו". וכתב המגיד משנה שם: "ואני תמה בדברי רבנו שהוא פוסק בפרק ששי מהל' חמץ ומצה ה"ג שאם אכל מצה בלא כוונה כגון שאנסוהו גויים, שיצא ידי חובתו, וזה נראה בגמרא שהוא כדעת מי שאומר מצות אין צריכות כונה וכו' ואם כן איך פסק כאן רבנו שמצות צריכות כונה, והצריך כאן כונת שומע לצאת וכונת משמע להוציא". ומסיים המגיד משנה: "ולא מצאתי בזה תירוץ נאות לדעתי" [ולדעתו יש להסתפק אם הנוסחה בדברי הרמב"ם נכונה ולא נפלה טעות בדבריו].

וגם הכסף משנה בהל' שופר עמד בקושיא זו, ומנסה לתרץ, שבאכילת מצה יצא שכן נהנה במעשה אכילתו, ואילו בתקיעת שופר אין כאן מעשה והוא נחשב רק כמתעסק. אולם אומר הכסף משנה שהתרוץ אינו נכון כי הרי הגמרא משווה מצה ושופר זה לזה, וכיצד נוכל לומר שיש הבדל בין שניהם. ולכאורה זאת קושיא חזקה בשיטת הרמב"ם, מה שונה אכילת מצה מתקיעת שופר.

עוד יש להקשות, שכתב הרמב"ם (הלכות מגילה פרק ב הלכה ה) וז"ל: "הקורא את המגילה בלא כוונה לא יצא, כיצד היה כותבה או דורשה או מגיהה אם כיון לבו לצאת בקריאה זו יצא ואם לא כיון לבו לא יצא". וכתב המגיד משנה שם: "כפי דבריו שפסק (הלכות שופר פרק ב הלכה ד) דבעינן כוונה לצאת", עכ"ל. נמצא שבדבריו בהל' מגילה מבואר שהולך הרמב"ם לשיטתו בהל' שופר שפסק שמצוות צריכות כוונה, וזהו שלא כדבריו בהל' חמץ ומצה. והדברים צריכים עיון, שכן בסוגיית הגמרא בראש השנה שהבאנו הושוה מגילה מצה ותקיעת שופר זה לזה.

[עוד יש להקשות, דהנה המגיד משנה בהלכות מגילה, לאחר שביאר שהרמב"ם הולך לשיטתו לגבי תקיעת שופר, סיים וכתב: "ואולי שהכל מודים במגילה". ודבריו צריכים ביאור, במה שונה מגילה מתקיעת שופר, ומדוע גם מי שסובר בתקיעת שופר שאין צריך כוונה מודה שבמגילה בעי כוונה, וצ"ע].

ב.

עוד יש לכאורה להקשות סתירה בדברי רבא, שבגמרא ראש השנה שהבאנו לעיל, אמר רבא "התוקע לשיר יצא", והיינו כי סובר "מצוות אינם צריכות כוונה". ואילו בגמרא (ברכות יג, ב) איתא: "ת"ר שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד, עד כאן צריכה כוונת הלב דברי רבי מאיר. אמר רבא הלכה כר' מאיר". וקשה שאם סובר רבא מצוות אינן צריכות כוונה, ולכן התוקע לשיר יצא מדוע בפסוק הראשון של שמע ישראל צריך כוונה כדברי ר' מאיר, הרי מצוות אינן צריכות כוונה.

וכעין זה יש להקשות על הרמב"ם. דהנה במשנה בברכות (יג, א) שנינו: "היה קורא בתורה [פרשת ק"ש, רש"י] והגיע זמן המקרא אם כוון לבו יצא". ובגמרא: "ש"מ מצוות צריכות כוונה" [שיהא מתכוון לשם מצות, ותקשה לרבה דאמר במסכת ראש השנה התוקע לשיר יצא, רש"י]. ומתרת הגמרא: "מאי אם כוון לבו, לקרות. לקרות, והא קא קרי, בקורא להגיה". ומבואר למסקנת הגמרא שבאמת מצוות אינן צריכות כוונה, ורק כאן כיוון שקורא להגיה, לכן חייב להתכוון, ואם לא יתכוון לא יצא ידי חובתו.

והנה הרמב"ם (הלכות קריאת שמע פרק ב הלכה א) כתב: "הקורא את שמע ולא כיון לבו בפסוק ראשון שהוא שמע ישראל לא יצא ידי חובתו, והשאר אם לא כיון לבו יצא". וקשה ממה נפשך, אם סובר הרמב"ם שמצוות אינן צריכות

כוונה, מדוע כותב הרמב"ם שבפסוק הראשון לא יוצאים ידי חובה בלא כוונה, ואם פוסק דבעי כוונה, מדוע בשאר הפסוקים יוצא גם בלא שכיוון לבו.

עוד יש להקשות, דהנה הרמב"ם (הלכות תפילה פרק ד הלכה טו) כתב: "כוונת הלב כיצד כל תפילה שאינה בכוונה אינה תפילה ואם התפלל בלא כוונה חוזר ומתפלל בכוונה". ומפורש בדבריו שסובר מצוות צריכות כוונה. ואם כן זה סותר את המבואר לעיל בדברי הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה שפסק כסוגית הגמרא בר"ה שהאוכל מצה בכפיה יצא ידי חובת מצה כי מצוות אינן צריכות כוונה.

שוב אנו מוצאים בדברי הרמב"ם (הלכות תפילה פרק י הלכה א) שכתב: מי שהתפלל ולא כיון את לבו יחזור ויתפלל בכוונה, ואם כיון את לבו בברכה ראשונה, שוב אינו צריך". גם כאן מבואר הבדל בין הברכה הראשונה לשאר התפילה, כעין דבריו לגבי פסוק ראשון בקריאת שמע. וענין זה צריך ביאור מה דעת הרמב"ם, אם פוסק שצריך כוונה, הרי שצריך כוונה בכל התפילה, ואם לא צריך כוונה, למה בברכה ראשונה פסק שצריך כוונה, וצ"ע.

ג.

בביאור שיטת הרמב"ם ויישוב כל הקושיות נקדים את דברי רבנו יונה (ברכות א, א בדפי הרי"ף) שכתב: "ואיפסיקא הלכתא (בגמרא ח, ב) כרבן גמליאל דאמר שסוף זמן קריאת שמע עד שיעלה עמוד השחר, וזמן התחלת קריאתה היא מיציאת הכוכבים ואילך כרבי אליעזר דבהא ליכא מאן דפליג עליה. ובירושלמי שואל על מה נהגו העולם לקרות ק"ש קודם זה הזמן, והכי אמרינן התם הקורא קודם לכן לא יצא א"כ למה קורין אותה בבית הכנסת ומהדרי לא לצאת בה אלא לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה.

וכיון שק"ש של בית הכנסת אינו לצאת ידי חובה ואח"כ צריך לקרותה בבית לצאת ידי חיוב של תורה צריך כל אדם להיות נזהר בקריאתה ושלא יסמוך על הקריאה שקורא על מיטתו מפני כמה דברים: האחד, מפני שאותה שעל מיטתו קורא אותה אחר אכילה ושתייה וק"ש של חיוב צריך לקרותה קודם אכילה ולכתחילה כדכתיבנא לעיל. ועוד, שאותה שעל מיטתו מתוך שחושב שאינה אלא להבריה המזיקין בלבד כדלקמן (ה, א) פעמים שאינו חושש ואינו קורא אותה. ועוד, שאינו מכוון לצאת בה ידי חובה מן התורה ומצוות צריכות כוונה, דאפילו מי שאמר שאינן צריכות כוונה, מודה דלכתחילה צריכות. ועוד, שאפילו בלא זאת הכוונה, צריך כוונת הלב לקבל עליו עול מלכות שמים במורא, ובאותה שעל מיטתו אינו מכוון על זה", עכ"ד הרבנו יונה שם.

ודבריו צריכים עיון מה כוונתו במה שכתב "שאפילו בלא זאת הכוונה, צריך כוונת הלב לקבל עליו עול מלכות שמים", שהרי אם אין צריך כוונה במצוה גם לא צריך "כוונת הלב לקבל עליו עול מלכות שמים".

ונראה ביאור דברי הרבנו יונה על פי דבריו הידועים של הגר"ח מבריסק שיישב את סתירת דברי הרמב"ם שכתב (הלכות תפילה פרק ד הלכה א) וז"ל: "חמשה דברים מעכבין את התפילה אף על פי שהגיע זמנה" וכו', והדבר החמישי הוא "כוונת הלב". וכתב שם (הלכה טו-טז) וז"ל: "כוונת הלב כיצד, כל תפילה שאינה בכוונה אינה תפילה וכו'. כיצד היא הכוונה, שיפנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאילו הוא עומד לפני השכינה". ומסתימת דברי הרמב"ם מבואר דדין כוונה הוא על כל התפילה, שבכל התפילה הכוונה מעכבת. ומאידך כתב הרמב"ם (שם פרק י הלכה א) "מי שהתפלל ולא כיוון את לבו יחזור ויתפלל בכוונה ואם כיוון את לבו בברכה ראשונה אינו צריך", ומפורש בדברים אלו שהכוונה מעכבת רק בברכה הראשונה, וצ"ע.

ומתוך כך ייסד הגר"ח (חידושי רבנו חיים הלוי הלכות תפילה פרק ד הלכה א) שיש שתי דינים בכוונת התפילה: האחת כוונת פירוש המילים שביין מה שאומר, ויסודה הוא דין כוונה, ועל זה מדובר בפרק י שמעכב רק בברכה ראשונה. והשניה, שיקוון שהוא עומד בתפילה לפני ה' כמבואר בדברי הרמב"ם "ויראה עצמו כאילו הוא עומד לפני השכינה", וכוונה זו מעכבת מכיון שזוהי כל מהות התפילה, שעומד לפני המלך, ואם חסרה כוונה זו הרי זה כאילו לא התפלל. וכוונה זו אינה מדין כוונה, רק היא עצם מעשה התפילה, ואם אין לבו פנוי ואינו רואה את עצמו שעומד לפני ה' ומתפלל, אין זה מעשה תפילה, והרי הוא בכלל מתעסק דאין בו דין מעשה, עכ"ד הגר"ח.

ונראה שבענין יסוד דברי הגר"ח מפורש בדברי הרבנו יונה במה שכתב: "שאפילו בלא זאת הכוונה, צריך כוונת הלב לקבל עליו עול מלכות שמים", ורצונו לומר, שכמו שיש בתפילה דין כוונה שעומד לפני מלך, וזוהי מהות כל התפילה, מלבד כוונת פירוש המילים, כך גם בקריאת שמע יש דין "כוונת הלב לקבל עליו עול מלכות שמים" מלבד כוונת פירוש המילים. ואם חסרה כוונה זו אין זה נחשב כקריאת שמע וקבלת עול מלכות שמים, כשם שבתפילה אם חסרה כוונה זו אין לזה שם ודין מעשה תפילה כלל.

אמנם פשוט וברור, שגם במקום שמועילה הכוונה היסודית של "קבלת עול מלכות שמים", יש גם צורך בכוונה הרגילה מדין "מצוות צריכות כוונה", מפני שבלאו הכי יש כאן ממילא חסרון בכוונת המצוה, כי איך שיהיה כוונה לקבל עול מלכות שמים אם אין כוונה רגילה לקיום המצווה על פי רצון התורה.

ד.

לפי האמור מתבארים היטב כל פסקי הרמב"ם.

שיטת הרמב"ם היא באמת מצוות אינם צריכות כוונה, וכפי שפסק בהלכות חמץ ומצה כדעת רבא בגמרא ראש השנה שהבאנו. ומה שפסק בהלכות קריאת שמע "הקורא את שמע ולא כיוון את לבו בפסוק ראשון שהוא שמע ישראל לא יצא ידי חובתו", כוונתו לומר שבפסוק זה צריך כוונה של קבלת עול מלכות שמים, ולא מדין כוונה של מצוה, וכמו שנתבאר יסוד הדברים בדברי הרבינו יונה. ולכן בקריאת שמע מכיון שיש דין של כוונת הלב כדברי ר' מאיר בגמרא ברכות, הרי שצריך כוונה של קבלת עול מלכות שמים.

ולפי מהלך הדברים נבין גם את דעת הרמב"ם במה שפסק שתקיעת שופר בעי כוונה, ולמרות ששיטתו בהלכות חמץ ומצה היא כדעת רבא שמצוות אינן צריכות כוונה, והסיבה היא משום שסובר שגם תקיעת שופר הוא ענין קבלת עול מלכות שמים, כדברי חז"ל (ראש השנה טז, א) "אמרו לפני בר"ה מלכויות זכרונות ושופרות. מלכויות כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות כדי שיעלה זכרוכם לפני לטובה, ובמה בשופר", ומבואר שתקיעת שופר היא חלק מקבלת עול מלכות שמים. ואם כן גם בתקיעת שופר כוונת הרמב"ם לומר שצריך את ענין **כוונת הלב** מדין קבלת עול מלכות שמים, ועל דרך שנתבאר דבריו בהלכות קריאת שמע, ואין זה ענין של כוונה מדין מצוות צריכות כוונה. ולכן למרות שפסק הרמב"ם שמצוות אין צריכות כוונה, מ"מ לגבי תקיעת שופר יש דין מיוחד של כוונה מדין קבלת עול מלכות שמים.

עתה נוכל להסביר מדוע לגבי מגילה כתב הרמב"ם שצריך כוונה, ואע"פ שפוסק הרמב"ם שמצוות אינן צריכות כוונה, כי הרמב"ם (הלכות חנוכה פרק ג הלכה ו) קובע שלא תיקנו בפורים לקרוא הלל כיון ש"קריאת המגילה עצמה היא ההלל". נמצא שיש שתי הלכות בקריאת המגילה: ראשית, מצות הקריאה ופרסום הנס כדברי הגמרא (מגילה י"ח ע"א), ועוד, דין קריאת הלל שהוא שבח והודאה על הנס להשי"ת. ומכיון שלשבח בלא כוונת הלב אין לו שום משמעות, מובן פסק הרמב"ם שבקריאת המגילה יש צורך בכוונה. כי שבח והודאה אם אין בהם כוונה הרי הוא כמתעסק ואינו נחשב מעשה כלל, ואם קריאת המגילה נחשבת כמעשה הלל ושבח זהו רק אם תהיה בכוונת הלב.

[ולכן אומר המגיד משנה "ואולי שהכל מודים במגילה", ואין כוונתו לענין הכוונה במצוות, אלא רק לענין כוונת הלב שצריך בקריאת המגילה בגלל השבח שיש בזה הלל והודאה להשי"ת, ובזה כולם מודים שיש צורך בכוונה].

ובביאור דעתו של רבא שמצוות אינן צריכות כוונה, ולכן התוקע לשיר יצא, צריך לומר שהסיבה שפוסק רבא בקריאת שמע כר' מאיר שצריך כוונה בפסוק הראשון, היא בגלל שרק בקריאת שמע סובר רבא שהתחדש הדין של קבלת עול מלכות שמים שמחייב כוונה, שאילולא כן אין זה קבלת עול מלכות שמים. אך בתקיעת שופר לא סובר רבא שיש דין מיוחד של כוונה.